

HRVATI U BOSNI I HERCEGOVINI OD BERLINSKOGA KONGRESA DO DOMOVINSKOGA RATA

Željko Holjevac*

Berlinski kongres 1878. odredio je sljedeće:

„Pokrajine Bosnu i Hercegovinu ima Austro-Ugarska zaposjesti i njima upravljati. Budući da se austro-ugarska vlada ne želi baviti upravom novopazarskog Sandžaka, koji se između Srbije i Crne Gore prostire jugoistočnim pravcem do Mitrovice, ostat će osmanska porta ondje i nadalje u vlasti. Austro-Ugarska, da osigura opstanak nove političke države, kao i slobodu i sigurnost putova za komunikaciju, pridržava sebi ipak pravo držati posade te zaposjesti vojničke i trgovačke ceste u cijelom opsegu toga dijela staroga bosanskog vilajeta. Zato pridržavaju sebi vlada austro-ugarska i turska, da će se o potankostima sporazumjeti.“

Vojska Dvojne Monarhije, kojom su zapovijedali generali Filipović i Jovanović, ušla je 1878. u Bosnu i Hercegovinu. Muslimansko je pučanstvo pružilo oružani otpor, ali je nakon nekoliko bitaka kod Jajca, Doboja, Stoca i drugdje bilo svladano pa je u Bosni i Hercegovini uspostavljena austro-ugarska vojnička uprava. U Carevinskom vijeću i Ugarskom saboru prihvaćen je 1880. zakon o zajedničkoj austrougarskoj upravi u Bosni i Hercegovini, bivšoj turskoj pokrajini koja je odmah uključena u zajedničko austro-ugarsko carinsko

* Prof. dr. sc. Željko Holjevac zaposlen je na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U fokusu njegova znanstveno-nastavnog rada je hrvatska povijest ranoga novoga vijeka i 19. stoljeća u europskom kontekstu, posebice povijest hrvatsko-mađarskih odnosa. Istraživački je više puta boravio u inozemstvu, radeći najviše u arhivima i knjižnicama u Beču i Budimpešti. Predsjednik je Društva za hrvatsku povijesnicu i član Organizacijskog odbora Međunarodnog kulturno-povijesnog simpozija Mogersdorf. Kao autor ili suautor objavio je nekoliko knjiga i niz znanstvenih radova, uredio nekoliko zbornika radova i uredničkih knjiga, a okušao se i u pisanju udžbenika povijesti za osnovne i srednje škole.

područje. Sporazumjevši se 1881. s papom Lavom XIII., car i kralj Franjo Josip I. stekao je pravo imenovati katoličkog nadbiskupa i biskupe u Bosni i Hercegovini. Prije toga u Bosni i Hercegovini nije bilo redovite katoličke hijerarhije nego su ondje djelovali samo franjevci. U novim prilikama utemeljena je Vrhbosanska nadbiskupija u Sarajevu, kojoj su podređene Banjalučka i Mostarsko-trebinjska biskupija. Prvim vrhbosanskim nadbiskupom imenovan je Josip Stadler.

Smatrajući Bosnu i Hercegovinu povijesnom hrvatskom zemljom, većina hrvatskih političara očekivala je da će ona poslije austro-ugarske okupacije biti priključena Trojednoj Kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji. Hrvatski je sabor 1878. pozdravio austro-ugarsko vojničko zaposjedanje Bosne i Hercegovine. Izrazio je nadu da će se ta zemlja preurediti tako da se postupno može pridružiti sjedinjenim hrvatskim zemljama. Poslovično suzdržani ban Ivan Mažuranić tvrdio je da nije vrijeme za raspravu o tome, a Franjo Josip je oštro ukorio zastupnike, upozorivši ih da su prekoračili saborske ovlasti. Hrvatski sabor kao pokrajinski parlament u dualističkom sustavu Austro-Ugarske doista nije bio nadležan raspravljati o Bosni i Hercegovini kao vanjsko-političkome pitanju, ali je imao pravo uputiti adresu Franji Josipu kao hrvatskome kralju i podsjetiti vladara da je prilikom krunidbe na Budimu 1867. položio prisegu i preuzeo obvezu da će zemljama ugarske krune vratiti sve one zemlje koje su nekada pripadale ugarskim i hrvatskim kraljevima, a oni su u srednjem vijeku bili i „reges Ramae“.

Austro-Ugarska je 1878. preuzela zadaću srediti unutarnje prilike i ustrojiti modernu upravu u Bosni i Hercegovini, ali je ta pokrajina prema međunarodnome pravu i dalje bila pod vrhovnom vlašću sultana. Zbog toga, kao i zbog habsburškoga dualizma, Bosna i Hercegovina nije pripojena ni Austriji preko Dalmacije ni Ugarskoj preko Hrvatske i Slavonije, nego je kao posebna „carevinska zemlja“ podvrgnuta zajedničkom austro-ugarskom nadzoru. Vojnička je uprava 1882. zamijenjena građanskom upravom koju je vodio Benjamin Kállay, mađarski povjesničar i ministar financija u carskoj i kraljevskoj vladi. Zanimajući hrvatsku i srpsku nacionalnu zasebnost u Bosni i Hercegovini, austro-ugarski je upravitelj poticao stvaranje jedinstvene „bosanske“ nacije i jezika. Time je Bosnu i Hercegovinu nastojao što više izolirati od utjecaja iz Zagreba i Beograda. Oslanjao se i na neke muslimanske intelektualce, okupljene oko Mehmedbega Kapetanovića Ljubušaka koji je 1891. u Sarajevu pokrenuo list *Bošnjak* i u njemu promovirao ideologiju

bošnjaštva pod geslom: „Od Trebinja do Brodskih vrata, nije bilo Srba ni Hrvata!“ Suprotstavljajući se Kállayevu bosanstvu, franjevci su počeli promicati hrvatstvo u Bosni i Hercegovini pa su u Mostaru 1884. pokrenuli *Glas Hercegovca* – prvi politički list namijenjen bosansko-hercegovačkim Hrvatima. Četiri godine kasnije počeo je izlaziti i pravaški *Osvit*. U Sarajevu je 1900. osnovano sportsko društvo Hrvatski sokol, a dvije godine kasnije počelo je djelovati Hrvatsko kulturno društvo Napredak. U promicanju hrvatske nacionalne misli u Bosni i Hercegovini zapaženu su ulogu u tim vremenima imali fra Franjo Miličević i fra Grgo Martić.

U listopadu 1908. proglašeno je austro-ugarsko pripojenje Bosne i Hercegovine. Osmansko se Carstvo odreklo vrhovne vlasti nad tom pokrajinom dobivši odštetu od 52 milijuna kruna pa je ona i pravno postala sastavnim dijelom Austro-Ugarske. Kad je Franjo Josip proglasio pripojenje Bosne i Hercegovine, prema kojoj je i susjedna Kraljevina Srbija imala pretenzija, vlada u Beogradu je oštro prigovorila tom činu. Neko vrijeme je izgledalo da će doći do rata, ali je kriza prevladana jer carska Rusija, zaštitnica Srbije, nije bila spremna za oružani obračun. Vlada u Sankt Peterburgu je u ožujku 1909. priznala Austro-Ugarskoj pravo na Bosnu i Hercegovinu, a zatim je primorala srpsku vladu da učini isto.

Početkom 20. stoljeća oblikovao se politički pokret bosanskohercegovačkih Hrvata. Godine 1907. osnovana je Hrvatska narodna zajednica, prva hrvatska politička stranka u Bosni i Hercegovini pod vodstvom odvjetnika Nikole Mandića. U njezinu osnivanju i radu zapaženu je ulogu imao Ivo Pilar, hrvatski geopolitičar iz Zagreba, koji je tada živio i radio kao odvjetnik u Tuzli. U raspravi *Živo hrvatsko pravo na Bosnu i Hercegovinu*, tiskanoj 1908. u Zagrebu, Stjepan Radić je pisao o postignućima bosansko-hercegovačkih Hrvata:

„I tako su bosansko-hercegovački Hrvati stvorili pravo narodno društvo, t. j. podpunu narodnu cjelinu, brineći se osobito, da seljački narod bude svoj na svom i da bude što prosvjećeniji. I zato Hrvati imaju tamo najviše seljaka svojih gospodara, najviše obrtnika, najviše vrstnih tvorničkih i šumskih radnika i najviše činovnika i službenika svake struke, najviše akademski obrazovane inteligencije. Jednom riečju, Hrvati su najorganizovaniji, i kulturno najjači element u Bosni“.

Car i kralj Franjo Josip potvrdio je 1910. zemaljski ustav za Bosnu i Hercegovinu. Prema tome ustavu, Bosna i

Hercegovina je ustrojena kao posebna austro-ugarska pokrajina. Imala je Bosanski sabor i zemaljsku vladu. Na njezinu čelu bio je zemaljski poglavar, a njega je imenovao vladar. Bosna i Hercegovina je tada imala 1,898.044 stanovnika. Od toga je bilo 22,87% katolika. Većinom su živjeli na selu, makar su posjedovali jedva 2,6% obradivog zemljišta, a samo četvrtina katolika živjela je u gradskim sredinama. Vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler, koji je još 1906. počeo izdavati politički list *Hrvatski dnevnik*, osnovao je 1910. novu stranku – Hrvatsku katoličku udругu. Hrvatska narodna zajednica i Hrvatska katolička udругa nastojale su ostvariti što veći utjecaj među hrvatskim pukom pa su se ubrzo sukobile. Postojala su među njima i neka idejna neslaganja. Nikola Mandić je nakon austro-ugarske aneksije Bosne i Hercegovine napustio politiku ujedinjenja Bosne i Hercegovine s Hrvatskom koju je do tada zastupao, a nadbiskup Stadler je bio blizak pravaškoj opciji koja je zagovarala sjedinjenje Bosne i Hercegovine s banskom Hrvatskom. Stranačka su se razilaženja prenijela i na katoličku crkvenu organizaciju koju su prožimale podjele između franjevac a i redovite crkvene hijerarhije. Posredovanjem papina izaslanika 1911. spor je prevladan. Stadlerova je stranka ukinuta, a Mandić je 1913. postao zemaljskim poglavarom Bosne i Hercegovine.

Iznenadna vijest da je Gavrilo Princip, bosanski mladić srpske narodnosti, u Sarajevu 1914. ubio austro-ugarskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda izazvala je manifestacije lojalnosti habsburškoj dinastiji i protusrpske prosvjede. Izbio je Prvi svjetski rat u kojem su sudjelovali i mnogi Hrvati iz Bosne i Hercegovine kao mobilizirani austro-ugarski vojnici. Ratovali su na balkanskom bojištu protiv Srba i Crnogoraca, u Galiciji i Bukovini protiv Rusa, a od 1915. i u dolini Soči protiv Talijana. Istodobno su žene, školska mladež i starci zamijenili muškarce na poljskim i drugim radovima u pozadini. Zbog mobilizacije muške radne snage i blokade svjetskih mora ubrzo je nastupila oskudica u hrani, osobito u mesu i soli. Zavladao je glad pa je zemaljska vlada u Zagrebu 1917. organizirala zbrinjavanje gladne djece iz siromašnih dijelova Dalmacije i susjedne Hercegovine u Hrvatskoj i Slavoniji od Krapine do Vukovara. Na koncu „Velikoga rata“ Austro-Ugarska se raspala, a hrvatski je narod ujedinjenjem sa Srbijom 1. prosinca 1918. ušao u Kraljevstvo (poslije Kraljevinu) Srba, Hrvata i Slovenaca.

Nova država nije zaživjela kao ravnopravna zajednica nego kao proširena Srbija koja se između dvaju svjetskih ratova

kolebala između lažnog parlamentarizma i kraljeve diktature i u kojoj nije bilo riješeno nacionalno pitanje, poglavito hrvatsko. Gospodarski pritisak, financijske prijevare, agrarna reforma i druge mjere beogradske vlade naišle su na politički otpor hrvatskoga naroda i olakšale uspon Hrvatske seljačke stranke pod vodstvom Stjepana Radića koji se potvrdio kao nacionalni tribun i među bosansko-hercegovačkim Hrvatima. Bosna i Hercegovina je podijeljena na šest oblasti koje su se podudarale s upravnom podjelom te pokrajine iz austro-ugarskoga razdoblja. Podjela na oblasti prema Vidovdanskom ustavu iz 1921. zamijenjena je u vrijeme diktature kralja Aleksandra podjelom na banovine koje su razbile etnička i povijesna područja tako da je npr. zapadna Hercegovina pripala Primorskoj banovini, dok je zapadni Srijem nekoliko godina proveo u Drinskoj banovini. Unitaristička diktatura u kombinaciji sa svjetskom gospodarskom krizom i projektom kulturne integracije zaoštrila je hrvatsko pitanje i to u situaciji u kojoj $\frac{3}{4}$ Hrvata nije imalo vlastitog kreveta i u kojoj su pojedini krajevi poput Bosanske Posavine bili carstvo zelenaša kojima su robovali nepismeni i neuki ljudi, kako je pisao Rudolf Bičanić u knjizi *Kako živi narod*. Sporazumom Cvetković-Maček 1939. osnovana je Banovina Hrvatska kojoj su pored zapadne Hercegovine pridruženi i kotari Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica.

Poslije munjevitog sloma Kraljevine Jugoslavije u travanjskom ratu 1941. proglašena je Nezavisna Država Hrvatska koja je obuhvatila i Bosnu i Hercegovinu. NDH je podijeljena na velike župe, a jedna od okosnica nove vlasti bili su i mnogi Hrvati iz Bosne i Hercegovine. Ustaška politika nacionalne i rasne isključivosti izazvala je otpor različitih snaga i skupina u rasponu od komunističkih do četničkih. Naročito se u Bosni, u kojoj je operirao pukovnik Jure Francetić s Crnom legijom, proširio četnički pokret s politikom stvaranja etnički čiste „Velike Srbije“ na štetu hrvatskoga i muslimanskog stanovništva. Istodobno je područje NDH, a naročito područje Bosne i Hercegovine, postalo žarištem i partizanskoga pokreta s Bihaćkom republikom, bitkom na Neretvi, desantom na Drvar itd. Poslije kapitulacije Italije dvojica ministara u Pavelićevoj vladi, Mladen Lorković iz Zagreba i Ante Vukić iz Mostara, pripremili su plan o mogućem prijelazu NDH na stranu budućih sila pobjednica u slučaju da se Anglo-Amerikanci iskrcaju na jadranskoj obali, ali je poglavnik udarom na sjednici vlade onemogućio njihovo daljnje djelovanje. Partizani su početkom 1945. ubili 12 profesora franjevačke gimnazije u Širokom

Brijegu, a zatim još desetak franjevac po okolnim župama, čime su zaoštrili obračun s protivnicima komunističke vlasti u završnici rata i neposrednom poraću.

Poslije pobjede u Drugom svjetskom ratu komunisti su obračunima, konfiskacijama, sudskim procesima, nacionalizacijom i drugim mjerama osigurali svoju vlast u obnovljenoj Jugoslaviji, partijskoj državi u kojoj je Bosna i Hercegovina ustrojena kao posebna republika koja je funkcionirala kao „Jugoslavija u malom“ i u kojoj su mnogi Hrvati živjeli kao građani drugoga reda. Dok je jugoslavenski državno-partijski vrh autoritarno donosio glavne odluke o unutarnjoj i vanjskoj politici, Bosna i Hercegovina kao republika nije imala većih prava pri odlučivanju ni većih financijskih sredstava, a lokalne jedinice donosile su odluke koje su bile u skladu s odlukama saveznih tijela. Nakon otvaranja državnih granica, mnogo je Hrvata, osobito iz nerazvijenih i zapostavljenih bosansko-hercegovačkih krajeva, pošlo u zapadnu Europu, uglavnom u Zapadnu Njemačku, na tzv. privremeni rad iz gospodarskih i socijalnih, ali često i političkih razloga. U svijetu je postojalo i brojno hrvatsko političko iseljništvo, dijelom i s korijenima iz Bosne i Hercegovine, koje je jugoslavenski komunistički režim smatra „neprijateljskom emigracijom“ i progonio tajnom policijom zbog njegova političkog i kulturnog djelovanja. Tako su hrvatski iseljenici poslije sloma Hrvatskog proljeća ubacili naoružanu skupinu koja je u okolici Bugojna 1972. pokušala organizirati narodni ustanak, ali su savezna vojska i policija razbile skupinu i likvidirale većinu njezinih članova.

Poslije Titove smrti 1980. izbila je gospodarska i politička kriza koja je rastrojila i urušila temelje državnog i društvenog ustroja, što je na kraju dovelo do obnove građanskoga pluralizma i raspada druge Jugoslavije, a Hrvatska i Bosna i Hercegovina postale su poslije krvavoga rata samostalnim državama.